

Василь МІЩАНИН

*доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн
Ужгородського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>
e-mail: vasyi.mistchanyn@uzhnu.edu.ua*

**[Рец. на]: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Августин
Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ:
Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок.**

Нещодавно в «Парламентському видавництві» у серії «Політичні портрети» вийшла книжка «Августин Волошин – “батько карпатоукраїнського народу”». Її автори – знані українські дослідники професори Микола Вегеш та Степан Віднянський, обидва уродженці Закарпаття – по-новому підійшли до дослідження непересічної особистості в історії краю – президента Карпатської України Августина Волошина (1939). Саме з постаттю цього видатного культурного, громадсько-політичного та державного діяча, загальноновизнаного лідера українського національно-культурного напрямку в міжвоєнному Закарпатті асоціюється національне відродження закарпатських українців у першій половині ХХ ст.

У «Передньому слові» М. Вегеш і С. Віднянський відзначають, що постать А. Волошина (17 березня 1874 р. – 19 липня 1945 р.) належить до когорти визначних людей Закарпаття й України, а з його іменем «пов’язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, поступове самоусвідомлення угорських русинів закарпатськими українцями, частиною єдиного українського народу» (С. 7). Вони порівнюють Августина Волошина з Олександром Духновичем, який «уважається великим будителем закарпатських русинів-українців у ХІХ ст.». На думку авторів, таким будителем ХХ ст. можемо вважати А. Волошина, який спричинився

до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всенародний конгрес угорських русинів-українців 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною, боротьби закарпатців за автономію Закарпаття в межах новоутвореної Чехословацької Республіки (ЧСР), діяльності автономних урядів Підкарпатської Русі – Карпатської України в жовтні 1938 р. – березні 1939 р., проголошення 15 березня 1939 р. Карпатської України незалежною державою.

Дослідники спростовують як твердження радянської історіографії, яка згадувала ім'я Августина Волошина «лише в негативному контексті...», так і «приблчників неорусинства», які голосливо твердять про «насилену українізацію корінного населення краю – русинів – чужими йому силами ззовні», а Карпатська Україна в 1938–1939 рр. – це «лише галицько-гітлерівський проект штучного пов'язання Закарпаття з Україною». А також те, що А. Волошин був призначений прем'єром другого автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України за наполяганням гітлерівської Німеччини, що взагалі до 1944 р. «Закарпаття не мало спільної з Україною історії», а закарпатці – це нібито «особливий, окремішний від українського, русинський етнос» (С. 9).

Виведення імені Августина Волошина з небуття стало можливим лише на початку 1990-х років і пов'язане зі змінами суспільно-політичної ситуації в УРСР, коли Україна задекларувала свій шлях до незалежності. У цих умовах 1990 р. Августина Волошина та Карпатську Україну офіційно вшанували на Закарпатті, а 12 вересня 1991 р. прокуратура УРСР, розглянувши матеріали кримінальної справи президента Карпатської України, прийняла рішення про його реабілітацію. 15 березня 2002 р. Указом президента України «за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності» Волошину Августину Івановичу присвоєно посмертно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави. Нині ім'я та багатогранна діяльність президента Карпатської України добре відомі землякам. Своїм завданням автори науково-популярної книжки поставили донести українському читачеві інформацію про життя і працю президента Карпатської України, його внесок у загальноукраїнську національно-визвольну справу.

Рецензована робота містить 10 розділів. Перший називається «“Земля без імені” – батьківщина майбутнього президента Карпатської України». Термін «Земля без імені» щодо Закарпаття вкорінився після того, як 1932 р. відомий чеський письменник Іван Ольбрахт (Ivan Olbracht) видав книжку про Закарпаття під такою назвою. «Земля без імені» не випадково взято в лапки. М. Вегеш і С. Віднянський справедливо зазначають: «Характерною особливістю складного етнополітичного, національно-культурного та суспільно-економічного розвитку Закарпаття протягом багатьох століть було те, що корінне, автохтонне східнослов'янське населення цього південно-західного історико-етнокультурного регіону України було географічно й політично відірване від головних центрів свого етносу й перебувало під владою іноземних поневолювачів» (С. 16). Вчені вказують на присутність тут ще з II ст. н. е. хліборобського слов'янського населення білих хорват, посилаючись на роботи Михайла Грушевського, Наталії Полонської-Василенко, Леонтія Войтовича, Миколи Котляра, доводять, що «Підгірська карпатська країна» (Закарпаття) до середини XI ст. перебувала «під політичним впливом» Києва, а згодом – у складі Галицько-Волинського князівства. Тісні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями на сході від Карпат не переривалися й після захоплення території впродовж XI–XIII ст. Угорщиною.

Автори монографії вказують на розгортання з кінця XVIII ст. активної літературної й громадсько-культурної діяльності закарпатських «будителів» Михайла Андрелли, Іоанікія Базилевича, Василя Довговича, Михайла Лучкая, Олександра Духновича, Адольфа Добрянського, Анатолія Кралицького, Олександра Павловича й інших, що були добре ознайомлені з політико-публіцистичними творами російської та української літератури. А окремі з них реалізували свої таланти в Росії, Україні й інших європейських країнах (Петро Лодій, Василь Кукольник, Іван Земанчик, Михайло Балудянський, Іван Орлай, Юрій Гуца-Венелін) (С. 22–23).

Однак, на переконання авторів монографії, «етнонаціональне самоусвідомлення корінних жителів краю значно відставало від таких процесів у Наддніпрянській Україні, Галичині та навіть Буковині». Гальмування процесу етнічного самоусвідомлення русинів-українців краю спричинилося політикою держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Правителі цих країн воліли сприймати краян рутенами, угро-русами, русинами, руснаками, карпато-русами, але не українцями (С. 26.).

Суспільно-політичний розвиток краю межі XIX–XX ст. автори характеризують посиленням націоналістичної асиміляційної політики угорського уряду, з одного боку, а з другого – новою хвилею москвофільської пропаганди з боку діячів Галичини та Росії і виникненням т. зв. народовецької (української) течії в культурному житті краю завдяки прагненню частини нечисленної національної інтелігенції: Юрія Жатковича, Августина Волошина, Гіядора Стрипського, Василя Гаджеги, Ласло Чопея та ін. (С. 29–30).

Більша частина першого розділу (С. 34–53) присвячена міжнародній ситуації кінця 1918–1919 рр., коли розпалася Австро-Угорська імперія, а на її руїнах у результаті національно-демократичних революцій виникають нові держави, діяльності в цих умовах політичних еліт краю, карпаторуської еміграції, причинам зростання української національної свідомості серед закарпатців, умовам проведення і резолюції Хустського з'їзду 21 січня 1919 р., делегати якого висловилися за злуку з Україною, а також вирішення подальшої долі Закарпаття на міжнародному рівні, зокрема аналізу Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. і, як наслідок, входження до Чехословаччини. «На наш погляд, – резюмують автори, – оцінюючи характер процесу входження Закарпаття до ЧСР, слід відзначити, що воно було здійснене без участі широких народних мас краю і не відбивало історичних прагнень значної більшості закарпатських русинів-українців з'єднатися з Україною, тобто воно не було насправді добровільним», але «з урахуванням усіх тодішніх обставин, можливостей і альтернатив історичного розвитку, слід визнати, що об'єднання закарпатських русинів-українців із сусідніми слов'янськими народами – словаками і чехами – у складі новоутвореної, чи не найдемократичнішої на той час в Європі, Чехословацької республіки, ... було єдиним реальним і водночас оптимальним варіантом...» (С. 51–52).

Розглядають науковці й правовий статус органів державного управління на території краю, умови його входження до ЧСР. Зокрема, проаналізували «Генеральний статут про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки» (7 листопада 1919 р.), Конституцію ЧСР під назвою «Конституційна Грамота» (29 лютого 1920 р.), урядове розпорядження «Про зміну Генерального статуту Підкарпатської Русі» (26 квітня 1920 р.),

закон ЧСР «Про організацію політичного управління» (14 липня 1927 р.). Останній значно урізав права губернатора та законодавчого органу – Союму. Дослідники відзначають, що «замість конституційно узаконеного самоврядування, у Закарпатті на практиці в 1920-х рр. почалося запровадження централізованої адміністративної системи управління», а «обіцяне самоврядування чехословацький уряд підминив режимом адміністративного апарату шляхом введення при окремих міністерствах посад референтів для Підкарпатської Русі» (С. 65).

М. Вегеш і С. Віднянський також проаналізували економічний потенціал краю у структурі господарського комплексу ЧСР, реформи у промисловості та аграрному секторі (земельну реформу), електрифікації, розвиток транспортної мережі (будівництво залізниць, аеродрому в Ужгороді), пришвидшення темпів будівництва об'єктів цивільного призначення: шкіл, лікарень, адміністративно-господарських і культурних споруд тощо.

Цілком погоджуємося з тезою авторів про те, що «незаперечним залишається той факт, що за роки перебування у складі ЧСР (1919–1939), насамперед завдяки трьом важливим факторам – більшій політичній свободі, значним державним інвестиціям на розбудову краю, зокрема культурно-освітню, а також активній діяльності в Закарпатті українських емігрантів, які в міжвоєнні роки підтримувалися Прагою, велика частина корінного населення Підкарпатської Русі – Карпатської України пройшла шляхом самоусвідомлення від самоназви “угорські рутени (русини)” до “карпатських (закарпатських) українців”» (С. 70–71).

У другому розділі «Родина і формування світогляду Августина Волошина» автори досліджують священницький рід Волошинів. Дід А. Волошина служив у Великих Лучках на Мукачівщині ще 1830 р. Його батько, одержавши священничий сан, переселяється до с. Келечин (тепер – Міжгірський р-н), де й народився у 1874 р. майбутній президент Карпатської України. Сім'я, на переконання дослідників, «відіграла важливу роль у вихованні та формуванні світогляду Августина» (С. 97). У 9 років А. Волошин пішов здобувати освіту до Ужгородської гімназії. 1892 р. завдяки рекомендаціям єпископа Юліана Фірціка продовжує освіту на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. Щоправда, через хворобу змушений переїхати до Ужгорода, де протягом 1893–1896 рр. закінчив навчання в Ужгородському теологічному ліцеї. Отримав диплом учителя для початкових (основних) шкіл (1897) із мовами навчання мадярською і руською та диплом учителя для горожанських шкіл (1900). Працював викладачем, а згодом директором півцеучительської семінарії в Ужгороді.

У 1896 р. одружився з донькою професора гімназії Іриною Петрик, з якою прожив у мирі й злагоді неповних 40 років. І. Волошина (Петрик) також займалася активною громадською роботою. Зокрема, у 1921 р. виступила ініціаторкою створення «Жіночого союзу», 1909 р. разом із сестрою Августина Волошина Ольгою відкрила Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат, ініціювала створення «Народної кухні Жіночого союзу», яка організувала безкоштовні обіди для дітей бідняків тощо (С. 103–108).

Вказують вчені і на вплив президента Чехословаччини Томаша Масарика (Tomáš Masaryk) на формування поглядів Августина Волошина, який сам констатував, що Масарик «в своїй великій мандрівці скорше і краще подбав про нас, як ми самі» (С. 113). Також охарактеризовано контакти Волошина з культурними та

релігійними діячами по той бік Карпат – диригентом Львівського мистецького товариства «Боян» П. Губчаком та митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким.

У розділі «Початок релігійної та громадсько-політичної діяльності» автори, на основі документальних джерел, спростовують твердження деяких істориків щодо нібито сприяння А. Волошина угорській владі в мадяризації, вказуючи, що противитися цьому процесу в тих умовах одній людині було неможливо. М. Вегеш та С. Віднянський роблять висновок: «Августин Волошин як греко-католицький священник усіма доступними йому засобами і як міг у тих складних історичних умовах відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та інтереси своєї народної церкви, боронив традиційний обряд, відіграв важливу роль в акціях збереження церковнослов'янської мови в богослужінні й кирилиці в друкуванні книжок» (С. 129).

А. Волошин у різний час співпрацював і редагував щорічні календарі (місяцеслови): «Благовісник», «Наука», «Свобода», «Нова свобода». Він, за словами авторів, «зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник» (С. 131).

Для розвитку освіти у краї А. Волошин зробив чимало. Свідчення цього – низка підручників, які під його авторством побачили світ і за ними вчилася ціле покоління дітей: «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных шкіл» (1899), «Коротка руська граматика» (1899), «Читанка для угро-руської молоді» (1900), «Грамматика: вправи мішані мадярсько-руські» (1907), «Наука о числах. I і II клас народної школи» (1919), «Історія педагогіки для учительних семінарій» (1923). Загалом він автор 42 книг.

Августин Волошин – також автор низки популярних і політичних праць: «Що хоче угро-руський нарід» (1918), «Дві політичні розмови» (1923), «Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі» (1930), «Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой» (1932), «Про брехливість дітей» (1935), «Оборона кирилиці» (1936), «Про шкільне право будучої Української держави» (1942) (С. 143). А. Волошин, вказують дослідники, завжди відзначав самобутність української мови. На підтвердження наводять його слова: «Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого родного языка, котрий ні чим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться» (С. 147). Проблемою українізації 1930-х років автори вважають посилену чехізацію.

Ще одним напрямом громадської діяльності А. Волошина стала активна участь у виникненні й розбудові «Просвіти». Дослідники вказують на його заслуги у вихованні просвітянських кадрів, залученні до роботи у структурах «Просвіти» учительства, налагодженні тісних взаємин закарпатської і галицької «Просвіти», а також у тому, що товариство стало масовою громадською організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю і діяльність якої спрямовувалася на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української національної свідомості серед закарпатців (С. 154–155).

Четвертий розділ рецензованої праці називається «Педагогічна та літературна праця». Як справедливо відзначають автори, «педагогічні погляди Августина Волошина – це тема окремого дослідження». Вони детально проаналізували вклад попередників у розробку цієї теми, схарактеризували основні принципи концепції навчання та виховання, які розробив і виклав у підручниках А. Волошин («Логіка»

(1921), «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (1923, 1935), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1923), «Педагогічна психологія» (1923), «О соціальному вихованню» (1924), «Дидактика» (1932), «Педагогічна психологія» (1935), «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Про шкільне право будучої Української держави» (1942)). «Аналіз його підручників, яких він видав кілька десятків, дає підставу стверджувати, що А. Волошин досконало вивчив і опрацював усе краще з доробку Коменського, Песталоцці, Гербарта, Ціллера, Ушинського, Шевченка та інших видатних мислителів» (С. 217), – підсумовують дослідники.

П'ятий розділ праці «Політична активність у Чехословацькій республіці» присвячений дослідженню політичної діяльності А. Волошина. М. Вегеш і С. Віднянський характеризують його як впливового політика, «який протягом усього міжвоєнного періоду дотримувався прочехословацької орієнтації і, зокрема, з великою повагою ставився до першого президента Чехословацької республіки Томаша-Гаррига Масарика» (С. 221).

За словами авторів, в активне політичне життя А. Волошин поринув у часи розпаду Австро-Угорської монархії та утворення Чехословацької Республіки. Ось головні віхи політичної біографії майбутнього президента Карпатської України: 1918 р. входив до складу угоргородської Ради угорських русинів; 1919 р. взяв участь в об'єднанні народних рад краю і створенні Центральної Руської Народної Ради; з 12 серпня 1919 р. по 17 березня 1921 р. був членом Директорії тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем; 1920 р. став одним із засновників товариства «Просвіта» й ініціаторів створення Руської хліборобської (землеробської) партії; 1924 р. – організатором Християнсько-народної партії; 1925–1929 рр. був послом до парламенту Чехословацької Республіки; у квітні 1938 р. очолив Першу Руську (українську) Центральну Народну Раду; у жовтні того ж року ввійшов до складу першого автономного уряду й став прем'єр-міністром другого автономного уряду Підкарпатської Русі; з початку 1939 р. – почесний голова партії «Українське національне об'єднання» (С. 226).

Діяльність Волошина-політика висвітлюється на фоні запровадження у краї конституційної системи демократичної Чехословацької держави, що привело до функціонування там парламентаризму, зокрема до виникнення та діяльності політичних партій, участі закарпатців у виборах до чехословацького парламенту – Палати депутатів і Сенату національних зборів, які впродовж міжвоєнного періоду проводилися на Підкарпатській Русі чотири рази: 1924, 1925, 1929 і 1935 рр. Авторі на конкретному історичному матеріалі розкривають роль А. Волошина й очолюваної ним політичної сили проукраїнської орієнтації – Християнсько-народної партії – у відстоюванні національних, національно-культурних, політичних інтересів мешканців краю.

У розділі «Від прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі до президента самостійної держави – Карпатської України» дослідники вказують на «тріумф і трагедію» Волошина-політика. А. Волошин, який «обстоював єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу..., відстоюючи право закарпатців на автономний статус у складі ЧСР» (С. 265), в умовах загострення міжнародної кризи кінця 1930-х років опинився у надскладній ситуації. Наступив період т. зв. Другої Чехословацької Республіки. Головні хронологічні мітки розділу – 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин призначений

прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі, та 15 березня 1939 р. – обрання його президентом незалежної держави – Карпатської України.

За невеликий проміжок часу уряду Підкарпатської Русі (Карпатської України) довелося пережити буремні події. 2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж (перший), що став результатом змови нацистської Німеччини та фашистської Італії з гортистською Угорщиною проти демократичної Чехо-Словаччини. Згідно з його рішеннями ЧСР мала віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Це стало болючим ударом. Разом із втратою територій, порушенням комунікацій автономний уряд А. Волошина змушений був перенести столицю з Ужгорода до Хуста. М. Вегеш і С. Віднянський підсумовують: «Кабінет міністрів А. Волошина заходився будувати українську державність на урізаній території краю. Українському урядові доводилося діяти дійсно в екстремальних умовах» (С. 287). У таких умовах активізувалася проугорська «п'ята колона», почастішали напади угорських і польських терористів. Політична криза у краї поглиблювалася суперечностями між чеським урядництвом та місцевим населенням, а також конфліктами в самому українському таборі.

Автори монографії вказують, що досить швидко при автономному уряді були створені служба безпеки, управління поліції в Хусті, відділ преси і пропаганди, який, зокрема з метою інформування населення про діяльність уряду, видавав «Бюлетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник Василь Гренджа-Донський. Для захисту кордонів автономного краю на початку листопада 1938 р. була утворена Організація народної оборони – Карпатська Січ, що являла собою напіввійськову організацію для військового вишколу учасників українського національного руху й організації оборони Карпато-Української держави (С. 292–293).

Критично оцінюють автори й помилки автономного уряду. Багато із запланованого досягти не вдалося «насамперед через надмірний радикалізм близького урядового оточення – активних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), що прийшли до краю з інших українських земель, зокрема з Галичини. Зовнішньополітична проницька орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків, насамперед торговельно-економічних, з іншими частинами Чехословацької республіки й загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку можливих компромісів зі своїми агресивними сусідами – Угорщиною та Польщею, надмірне й невиправдане сподівання на підтримку ззовні, насамперед із боку Німеччини, та допомогу української діаспори теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї» (С. 305–306).

Та все ж підтримку діяльності уряду А. Волошина показали вибори до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р., що й стали чи не найважливішою віхою у процесі реалізації автономних прав краю. На них із 92,4 % населення, що взяли участь у виборах, а це 265 тис. осіб, 92,4 % проголосували за Українське національне об'єднання.

Описують та аналізують автори умови підготовки і проведення Сойму Карпатської України, його вікопомні рішення, у яких проголошувалося, що «Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним

Соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівім червоному колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна»» (С. 324). Проте 15 березня 1939 р., у день проведення Сойму, угорські війська розпочали загальний наступ на всій території щойно проголошеної Української держави, який, незважаючи на героїчний збройний опір нечисленних загонів Карпатської Січі, закінчився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини.

«В еміграції». Таку назву має сьомий розділ монографії. У ньому описане вимушене перебування та діяльність А. Волошина поза межами Карпатської України, спричинене окупацією краю хортистською Угорщиною. Автори детально простежили шлях президента Карпатської України закордоном і підсумовують: «... після нетривалих поневірянь європейськими країнами, у травні 1939 р. Августин Волошин опиняється в Празі, де залишився й жив постійно до свого арешту радянськими спецслужбами 20 травня 1945 р.» (С. 337). Місце вибрано не випадково, адже Прага «до 1945 р. залишалася одним із найбільших і найактивніших осередків української еміграції в Європі» (С. 341). У Празі А. Волошин, викладаючи в Українському вільному університеті (УВУ), плідно займався літературною діяльністю, приділяв увагу залученню українських дітей у школи, гімназії. В університеті пройшов непростий творчий шлях від професора педагогіки й декана філософського факультету (1939–1940) до ректора (за рішенням сенату УВУ від 16 квітня 1945 р.) (С. 350).

А вже 11 травня 1945 р. Августина Волошина вперше затримали радянські органи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). Його завезли у приміщення УВУ, забрали ключі від ректорської канцелярії та архіву й відпустили. Щодо другого й останнього арешту автори не дійшли одностайності: вказано 15 (інші дані 20) травня 1945 р. арешт відбувся у його помешканні за адресою: Прага-Сміхов, Під Липками, 12. Затримував капітан «Смершу» Шибайлов. За словами дослідників, із Праги Волошина вивезли до Москви – у в'язницю Лефортово, потім перевели в Бутирську тюрму. В ув'язненні 71-річний А. Волошин перебував 52 дні, де був підданий численним допитам, жорстким фізичним і моральним тортурам.

Описуючи період еміграції А. Волошина, дослідники намагалися залучити доступні їм документи, про це свідчить хоча би використання фондів Центрального архіву Міністерства державної безпеки Російської Федерації (ЦА МДБ РФ). На мою думку, використання матеріалів чеських архівів також розширило б джерельну базу дослідження і пролило би світло на «емігрантський» період життя президента Карпатської України.

Наступний, восьмий, розділ «Ув'язнення і смерть президента Карпатської України» написаний із залученням документів архівно-кримінальної справи «Особова справа Августина Волошина», копії якої ужгородські дослідники зробили в середині 1990-х років, а оригінали нині зберігаються в російських архівах. Використано в роботі і спогади Івана Мондича, Емілії Дутки, Севастіана Сабола («Зореслава»), Августина Штефана.

Після тривалих допитів (22, 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р.) із застосуванням тортур А. Волошину було пред'явлено обвинувачення в тому, що

він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Морально знищений президент їх визнав... Здоров'я його було підірвано, і він невдовзі помер у в'язниці. Сучасні дослідники називають різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. На основі «Справи Волошина» вчені встановили точну – 19 липня 1945 р. (С. 363).

Дев'ятий розділ роботи називається «Августин Волошин у спогадах сучасників». У ньому зібрані свідчення тогочасників про видатного культурно-освітнього і громадсько-політичного діяча народовецького (українського) напрямку у краї: Володимира Бірчака, Петра Яцка, Михайла Бажанського, Августина Штефана, Вікентія Шандора, Степана Росохи, Юліана Химинця, Олега Ольжича-Кандиби, Степана Сулятицького, Івана Рогача, Л. Кріса, А. Дада, М. Кульчицької, Г. Яворенка, О. Волянського, М. Чумалівського, О. Свободи та інших, опубліковані як одноосібно, так і у збірнику «Карпатська Україна в боротьбі» (1939). На особливу увагу, відзначають автори, заслуговує щоденник В. Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України», опублікований у 8-му томі 12-томного видання. Автори монографії констатують, що «спогади очевидців і активних учасників національно-визвольних змагань закарпатських українців 20–30-х рр. переконливо свідчать, що Августин Волошин був яскравою постаттю нашої історії. Він зробив величезний внесок у розвиток педагогіки, освіти і культури краю, спричинився до піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців» (С. 423).

Останній, десятий, розділ монографії має назву «Августин Волошин і Карпатська Україна в усній народній творчості та художній літературі». У ньому представлена історія Карпатської України та її президента, що збереглася в народній пам'яті – легендах, піснях, коломийках. Серед найвідоміших пісень автори виділяють: «Ой не змогли січовики», «Ой ви, хлопці, не журіться», «З Арданова до Хуста», «Це герої України», «Коби гори говорили», «Ой спустився сірий туман», «Ой там під дубочком», «Вже весна воскресла», «Бодай ті мадяри», «У неділю рано...», «Ой хто матір забуває...», «Карпатські січовики», «Колоситься Красне Поле», «Знає Тиса», «Могила січовика» та багато інших (С. 432–433). Також охарактеризовано авторські здобутки, зокрема пісню Яра Славутича «Карпатські січовики» (Прага, 1944), вірш Олександра Олеса «Хуст» (1939) та багатьох ін. Карпатську Україну свого часу відвідали: відомий український письменник Спиридон Черкасенко, уродженець Черкащини, Улас Самчук, Юрій Горліс-Горський, Євген Маланюк, Микола Аркас, Михайло Михалевич та ін. (С. 436). Широко представляє історію Карпатської України і поезія В. Гренджі-Донського: «Цей день для нас гіркий, нещасний...», «Мені в наруччі умирав», «В світ за очі», «Вістка з тюрми», «Думки за ґратами» тощо.

Тематикою Карпатської України й Августина Волошина займалися та займаються наші сучасні класики – відомі закарпатські поети і письменники, лауреати Державної премії ім. Тараса Шевченка Петро Скунець (диптих «Карпатська Україна») та Мирослав Дочинець («Вічник: Сповідь на перевалі духу»). Художньо-документальна повість закарпатського письменника й науковця Сергія Федаки «Карпатський кросворд», присвячена Августину Волошину і Карпатській Україні, перемогла на традиційному конкурсі «Книга на Миколая 2009». Вважаю, що ця тема й надалі цікавитиме дослідників-науковців, поетів і митців.

У «Післяслові» М. Вегеш та С. Віднянський відзначають, що протягом 1990–2020 рр. українські історики, педагоги та філологи опублікували близько 2 000 наукових і науково-популярних праць, у яких простежили життєвий шлях

і багатогранну спадщину А. Волошина. Нині українські вчені впорядкували й видали бібліографічні покажчики праць А. Волошина, збірників його вибраних педагогічних і художніх творів. Постає Августина Волошина зайняла чільне місце на сторінках загальноукраїнських й узагальнювальних академічних праць та енциклопедичних видань. Це сталося і завдяки авторам рецензованої книжки.

Монографія містить «Список скорочень» (С. 5–6) та «Іменний покажчик» (С. 461–469). Це значно полегшує роботу дослідникам і бібліографам. Відзначу й документальну базу. При викладі основного тексту автори часто подавали цілі «документальні врізки». Робота добре ілюстрована, у ній читач побачить велику кількість оригінальних світлин, портретів політичних і громадсько-культурних діячів краю, фотокопій документів. Усі розділи розпочинаються вдалими епіграфами. Тому свою рецензію хочу закінчити словами А. Волошина, які автори взяли епіграфом до сьомого розділу: «Божому Провидінню подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалась вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога».

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2020
33

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. 540 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії України, а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують українсько-угорську наукову співпрацю, аналіз мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст. та за діалектними джерелами, а також дослідження проблеми інтеграції науково-технічного прогресу (психолінгвістичний аспект).

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу підручників з української літератури XIX століття в університетській системі, особливостей зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття, а також дослідження поезії – віршів Шевченка та урбаністичних віршів Георга Гайма та Богдана Ігора Антонича.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. Vol. 33. 540 p.

The collection unites studies in history, linguistics, and literary studies.

Articles of the historical section reveal current problems in Ukraine's history and contain research about famous people and their importance in forming Ukrainian statehood.

Linguistic studies represent Ukrainian-Hungarian scientific cooperation, analysis of linguistic phenomena based on the materials of the 16th-18th centuries and dialect sources, and research on the problem of integration of scientific and technological progress (psycholinguistic aspect).

Research on literary studies focuses on the analysis of textbooks on Ukrainian literature of the 19th century in the university system, the features of the events of World War II in the prose of Russia, the USA, and Hungary of the 20th century, as well as a study of poetry - poems by Shevchenko and urban poems by George Heim and Bohdan Ihor Antonych.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 03.12.2020 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Паршин Ілля. Маловідома згадка про грамоту Луцького єпископа від 1319 року	3
Войтович Леонтій. Стільсько: між фактами і вигадками.	13
Пашук Володимир. Греко-католицьке духовенство – важливий соціальний чинник формування товариства «Просвіта»	38
Кондратюк Костянтин, Коцюмбас Ореста. Академічна гімназія у Львові (1849–1914)	50
Руда Оксана. Роль політичної партії «Мізрахі» в розвитку єврейського приватного шкільництва у міжвоєнній Польщі	69
Chotary Jurij. Plona Zginyi, the symbol of freedom and courage	81
Пагіря Олександр. Від співпраці до ворожнечі: протистояння Карпатської Січі та чехословацьких органів безпеки на зламі (1938–1939)	90
Ільницький Василь, Батюк Тарас. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів тактичного відтинку 22 «Чорний ліс» (1946–1947)	111
Артимишин Юлія. «Закерзоння» як концепт: лінія–кордон–терен–втрачений регіон?	137
Боднар Галина. «Постійно відчували цензуру і відповідну планку над собою»: Львівський університет імені Івана Франка в 1970-х – середині 1980-х років (структура, викладачі, кадрова політика)	157
Піх Олег. Геополітичні розбіжності як чинник відносин Польщі та Росії (1994–2004)	177
Артимишин Павло. Харківські угоди 2010 року: візії політичних, медійних та експертних середовищ в Україні	194
Krasivskyi Orest, Pidberezhnyk Nadiia. Problems of nation-building processes in Ukraine at the present stage	214
Попко Сергій. Військово-політична співпраця України з НАТО: особливості імплементації програм співробітництва (кінець ХХ – початок ХХІ століття).	222
Матіїв Юлія. Соціальна політика в дискурсі політичних партій на позачергових виборах до Верховної Ради у 2014 році	234
Воєнна історія	243
Підшибякін Сергій. Іловайська трагедія 2014 року в дискурсі української громадської думки	243

Полтавець Юрій. Особливості навчального процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на сучасному етапі	260
Постаті	270
Патер Іван. Іван Пулкою – український патріот, політик, державник	270
Сова Андрій. Освітньо-виховна діяльність Івана Боберського в Канаді.	294
Каменцев Денис. Публіцистична діяльність Володимира Сальського	306
Галів Микола, Огар Анна. «Член ОУН» Варвара Степанівна Журбенко: доля репресованої вчительки (за матеріалами архівно- кримінальної справи)	318
Кравець Наталія. Архівно-слідча справа Василя Проходи як історичне джерело	331
Костишин Роман. Громадсько-політична діяльність Володимира Кохана в 1920–1960-х роках	342
Романюк Михайло. Життєвий шлях Лицаря Срібного хреста заслуги УПА Івана Червака («Дністрового»).	352
МОВОЗНАВСТВО	
Барань Єлизавета, Барань Адальберт. Внесок Іштвана Удварі в реабілітацію наукової спадщини Антонія Годинки	364
Осінчук Юрій. Церковнослов'янські запозичення в лексичній системі української мови XVI–XVII століть	379
Ястремська Тетяна. Картина світу і концепт: проблема (пере)осмислення.	394
Мех Наталія, Мех Олег. Інформаційно-техногенний фактор і людина: психолінгвістичний аспект	411
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Генц Адріана. Історія літератури чи філологічні студії: підручники з української літератури XIX століття в університетській системі	422
Барань Адальберт. Особливості зображення подій Другої світової війни у прозі Росії, США й Угорщини XX століття (за романами Василя Гроссмана «Життя і доля», Джеймса Джонса «Віднині і повік», Імре Кертеса «Знедоленість»)	433
Шкраб'юк Петро. У житті й боротьбі – разом (чотири силуетки про незвичайних жінок України)	448
Пастух Тарас. Шляхи рецепції віршів Шевченка	465
Гаврилів Тимофій. Місто в модерністичній поезії. Урбаністичні вірші Георга Гайма та Богдана Ігоря Антонича	480

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- Мочернюк Наталія.** [Рец.]: «Живий живе гадає!»: творча спадщина і чин Івана Іванця з погляду XXI століття [на кн.]: Іван Іванець (1893–1946). Стрілецькі мемуари, творча спадщина / Упоряд. А. Яців і Р. Яців; вст. сл.: П. Гринчишин; наук. ред. і авт. вст. ст. д.і.н. М. Литвин. Львів, 2019. 476 с.: іл. 494
- Голик Роман.** [Рец.]: Львівська Ставропігія XVIII – початку XX століття: консервативна організація перед викликами модерності [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с. 499
- Тараніна Богдана.** [Рец. на кн.]: Максим Яременко. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Вид-во УКУ, 2017. 272 с. (Серія «Київське християнство», т. 4). 503
- Приступа Євген.** [Рец. на]: Сова А. Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського; Центр незалежних історичних студій. Львів, 2019. 512 с. 512
- Міщанин Василь.** [Рец. на]: Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парлам. вид-во, 2020. 472 с. + Іл., ім. пок. 516
- Голик Роман.** [Рец.]: Освіта для нації: нова праця про міжвоєнну Галичину [на кн.]: Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції: монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с. 526

ЮВІЛЕЇ

- Ресент Олександр.** *Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* . . . 530
- Ястремська Тетяна.** Слово про Вчителя:
до ювілею Павла Юхимовича Гриценка. 533